

PRODOR PEJZAŽNOG STILA U PARKOVE SREDNJE EUROPE

Sonja Jurković

Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Primljeno: 12. rujna 1994.

Sažetak

U radu je razmotrena pojava i utjecaj pejzažnog stila začetoga u Engleskoj početkom 18. st. Taj sasvim nov stil i odnos prema parkovnoj kompoziciji i upotrebi prirodnih elemenata u oblikovanju bio je odraz društvenog preokreta koji je rezultirao oslobađanjem od apsolutističkih stega dvora.

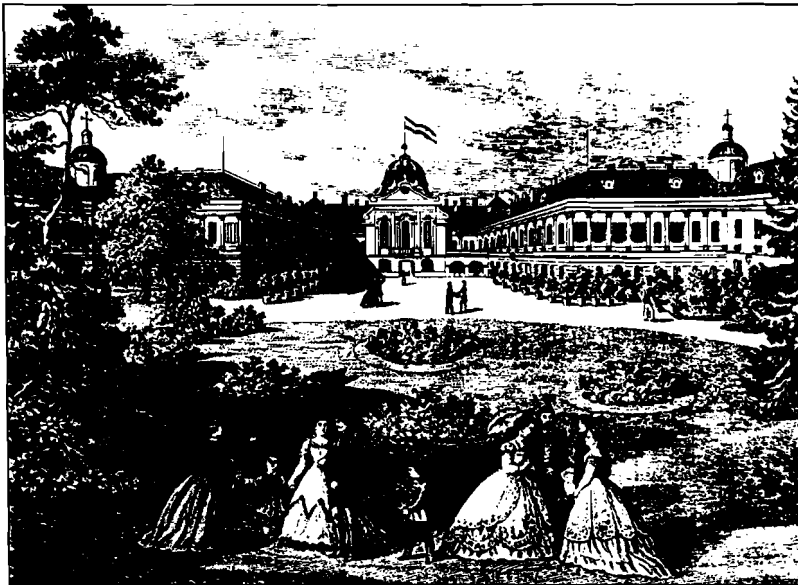
Rezultat novoga gledanja na svijet i prostor bila je i preobrazba dotada prevladavajućega baroknog stila u uređenju parkova. U radu se uspoređuju tako preoblikovani parkovi na primjeru parka bečkog Dvora i njegova utjecaja na dvorove južne Moravske i zapadne Mađarske. Novi pejzažni stil što je zahvatio gotove sve perivoje na tom prostoru razvio se u stil romantičarskih parkova, kojima pripada i zagrebački Maksimir, čije je oblikovanje dovršeno 1846.g. Stoga će biti zanimljivo usporediti sve te primjere.

Poseban jezik oblikovanja tog stila s vremenom se više neće moći prepoznati te će ostati samo površan dojam da je pejzažni stil samo puko približavanje prirodi. Međutim, potrebno je ponovno otkriti njegove oblikovne elemente, koji će posvjedočiti koliko je snažno prisutno umjetničko stvaranje i građenje takvih prostora i s koliko su uspjeha oni oblikovani.

PROMJENE STILA U OBLIKOVANJU PARKOVA

Osamnaesto stoljeće donijelo je Europi sasvim nov odnos prema uređenju dvoraca i okolnih parkova. Novi stil, gotovo prisilna moda novoga prosvjetiteljskog duha oslobođenoga početkom stoljeća u Engleskoj prohujala je cijelom Europom i zahvatila sve dvorove i aristokratske staleže, bez obzira na to na kojoj su se političkoj strani našli u međunarodnim sukobima u Europi.¹

Slika 1.
Jedinstvo dvorca i perivoja

Tim pobjedonosnim "pohodom" pejzažnog stila po postojećim ili novonovanim parkovima ponekad su mijenjane namjere parka, a katkad njegovo ruho i ukrasi, ali uvijek slijedeći načelo oslobođenog duha i povratka prirodi odnosno otkrivanju prirodnoga.²

Engleski pejzažni stil pretvorio se u složeni jezik poruka koje su potvrda pripadnosti oslobođenim nazorima. Nekad su se tajne poruke širile parkovima obveznim parkovnim scenarijem, izborom parkovnih objekata (npr. Apolonovim hramom, špiljom, piramidom)³ što su zamršenim simbolima govorili kako je ljudski duh, koji je u suglasju s prirodom i oslobođen apsolutne vlasti vladara, okrenut liberalnim pogledima u budućnost te nastoji, uz razvoj znanosti, gospodarstveno koraknuti naprijed.

No euforični tok stvaranja humanijega i slobodnijeg uređenja pretače se u sve oblike djelovanja, pa i aristokratske obitelji podižu idealizirane svjetove, preuređuju domove i preoblikuju krajolike. Njihovi pripadnici vode život ispunjen umjetnošću i glazbom, okružujući se umjetničkim djelima i nadahnjujući se i vrtom umjetnošću.⁴

Mnogi članovi carskih obitelji, kao i brojni biskupi, zaneseni su naprednim idejama te djeluju prosvjetiteljski. Među njima su bili i zagrebački biskupi Vrhovac i Haulik, zaslužni za osnivanje perivoja Maksimira.⁵

Diljem Europe otvaraju se javni parkovi ili se carski vrtovi prenamjenjuju širokoj javnosti (npr. bečki Prater, Laxenburg i dr.).

Slika 2.

Park Laxenburg viđen iz zraka (R.Alt) oko 1830. g. (HAJÓŠ, G., str.84)

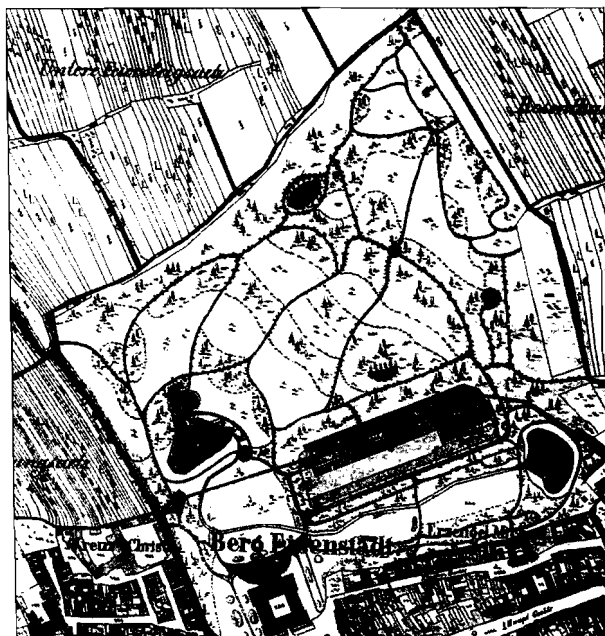
A sve je započelo još revolucijom u Engleskoj otporom apsolutnoj vlasti i pokretom za stvaranje novog društva, koje je bilo spremno uzdignuti se novim industrijskim zamahom. U zemljama u kojima je snaga vladara u doba feudalizma bila slabija odnosno u kojima se jače razvijala slobodna trgovina te su se tijekom cijeloga srednjeg vijeka gradovi othrvavali stezi dvorskih vlasti (npr. u hanzeatskim gradovima) brže su nastajale i pobjeđivale industrijske revolucije. U Engleskoj je u 18. st. buknula nova proizvodnja, a novi je zamah iskoristio i aristokratski stalež priključivši se društvenom preokretu. Aristokracija te zemlje svoju je naprednost u idejama i novo bogatstvo pokazala oblikovanjem parkova u novom stilu.

U Europi su tijekom nekoliko desetljeća nicali engleski pejzažni parkovi, počevši od Caricina i Ostankinova u Rusiji do Drotningholma i Hagaparka u Švedskoj, te do Rugena i Muskaua u Njemačkoj. Prvi engleski pejzažni park podignut je u Münchenu (F.L.Sckell) još 1789.g. Njegovo je značenje upravo u pojavljivanju novog stila, ali i u činjenici da je osnovan kao javni gradski park.

Kada je jednom taj novi oblikovni pejzažni stil uređenja parkova prevladao na prostoru Europe, teško mu se bilo oduprijeti. Nemilosrdno su se mijenjale stare barokne parkovne matrice.⁶ Stari su parkovi prosječeni i toliko izmijenjeni da se često više nije mogao prepoznati ni najmanji trag bivše koncepcije.

Još će se 20. st. "tresti" od tog pokreta i otpora geometriji, simetriji i arhitektonskoj parkovnoj matrici. Prevladavat će elementi prirodno

Slika 3.
Nacrt parka u Eisenstadtu 1856.g. (HAJ6S, G., str.17)

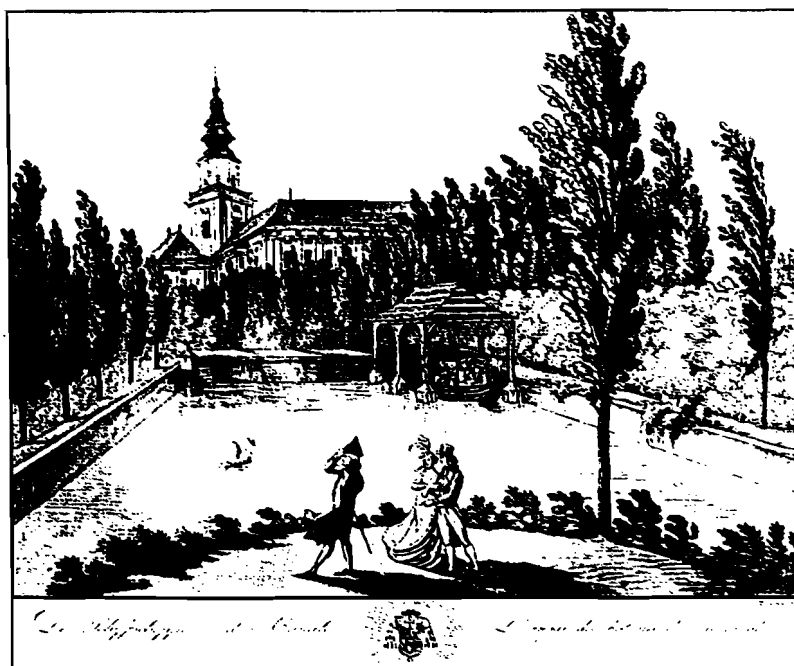

u oblikovanju vrtova i parkova, a da se neće ni znati ni moći razlikovati što je puko sađenje, a što stvarno oblikovanje.

Pejzažni je stil doživio više faza: od prvobitne, s obveznim scenarijem (npr. ruine, špilje) preko eklektističkog pretrpavanja paviljonima i isprovocirane ambijentalnosti (pagode, umjetni grobovi i sl.) do nove romantičarske simbolike uz ponuđene slike pastorala i idiličnog ugođaja, odnosno sve do pretjerivanja unesenim biljnim egzotama u fazi englesko-kineskog stila, nasuprot redukciji na monokromatski doživljaj postignut ponekim izdvojenim vrstama iz prvobitne faze.⁷

No da bismo razumjeli snagu i veličinu tog stila, nije dovoljno poznavati njegove povijesne faze ili primjera, već bi bilo prijko potrebno znati prepoznati, odnosno moći izdvojiti one trajne postulate oblikovanja koji su tim parkovnim prostorima osigurali toliko ugone i ljepote da im se još uvijek divimo.⁸

Slika 4.
Dvorski park u Kromerižu (J. Fischer) 1802. g. (FIŠER, Z., KROUP, J.,
Kromeriž, str. 31)

Je li to njegovanost ili istančan, poseban odnos prema veličini prostora odnosno valerima i tonalitetu zelenila ili pak nešto drugo? To je ljepota koja se, ipak, znatno razlikuje od nekoga prirodnog krajolika. Možda je najveća ljepota tih parkova u onom probuđenom osjećaju da je u njima djelovala ljudska ruka te se doimlju kao brušeni dijamant.⁹

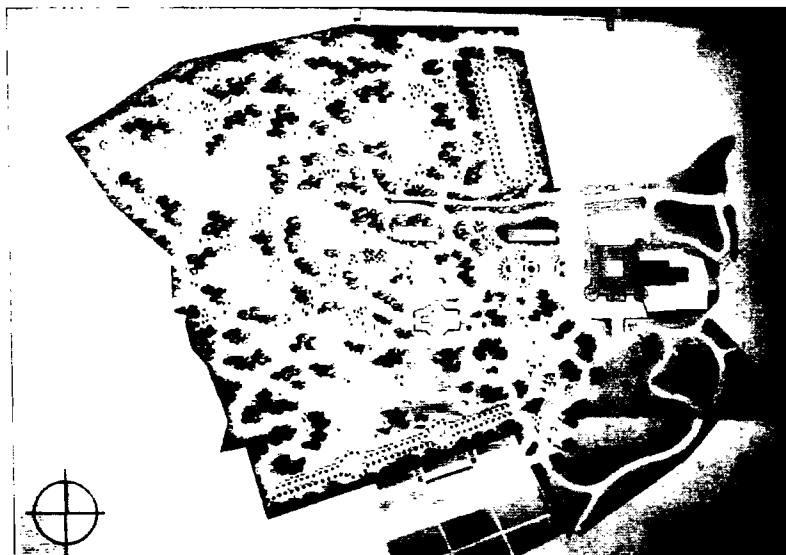
Taj se osjećaj može definirati i kao svojevrsno potvrđeno povjerenje u sposobnost ljudskog oka i uma da izdvoji, nanovo složi i drugom oku ponudi nove prizore, a brojne šetače uvijek nanovo i trajno uzbudi.

U skladu s filozofskim načelima tog doba, "... marom i odabirom prosvijetljene su tajne duše prirode i čovjeka".¹⁰

PARKOVI SREDNJE EUROPE

Ni bečki se Dvor, kao što je naglašeno, nije odupirao prodoru novog stila. Mijenjaju se carski parkovi (Laxenburg, Prater i dr.). U bližoj i široj okolici Beča podignuti su ili preuređeni brojni aristokratski parkovi uz dvorce (Artsteten, Brück, Eisenstadt, Greillenstein, Hernstein, Schönborn, i dr.).¹¹

Slika 5.
Tlocrt parka Artstettena oko 1865. g. (HAJÓŠ, G., str. 48)

Dio plemstva također preuređuje svoje dvorce u Mađarskoj i u Moravskoj. Na nekim se posjedima smjenjuju plemićke obitelji čiji članovi postaju dvorski kancelari. Neke obitelji nastavljaju uređivati svoja stoljetna sjedišta, poneki dvorci i parkovi nastaju na prostorima srednjovjekovnih utvrda, a neki su pak vezani za biskupije. Mnoštvo takvih dvoraca i parkova još postoji i pristupačni su javnosti.¹²

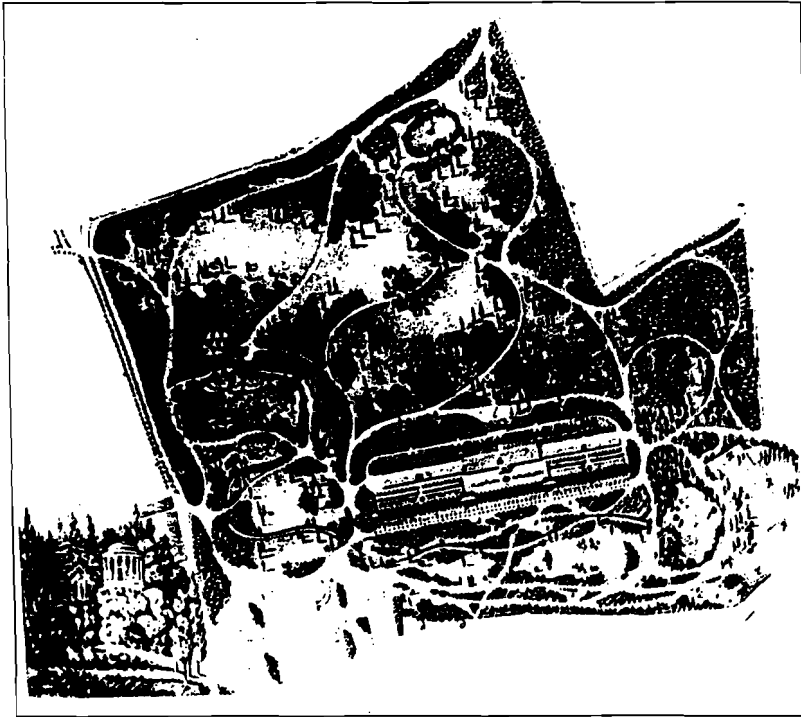
U Austriji, Mađarskoj i Češkoj (tj. Moravskoj) velika se pozornost pridaje parkovnoj baštini. Među više od sto očuvanih dvoraca u Češkoj gotovo sto je preuređeno u muzeje koji su cilj turističkih obilazaka.

U Mađarskoj se sustavna obnova provodi još od 1956. te su već obnovljeni mnogi dvorci i parkovi.

Od obnovljenih parkova ističu se Seregélyes, Nagyzenk i Martonvasar.¹³ Svi su parkovi preoblikovani u 19. st. Nagyzenk je prvobitno bio barokni park, no jedan je njegov dio preoblikovan u romantičarski perivoj.

Martonvasar i Tata pravi su parkovi pejzažnoga i romantičarskog stila. Nastali su na blago povišenom terenu s vodnim tokovima i šumskim kompleksima. Tata je bio primjer komponiranja cjelokupne slike krajolika u doživljaj parka, slično onome što je P.J.Lenné učinio radi poznatog "poljepšavanja" krajolika Postsdama.¹⁴ Naravno, takve se slike danas teško mogu rekonstruirati jer su urbanističkim razvojem zanezarene te širokopotezne pejzažne koncepcije. Ipak nas i danas zadivljuje ta orijentacija prema širokom prostoru i traženje ljepote izvan

Slika 6.
Tlocrt parka u Kismartonu (Eisenstadtu), uređenoga u engleskom stilu
(DERCSÉNY, B., str. 29)

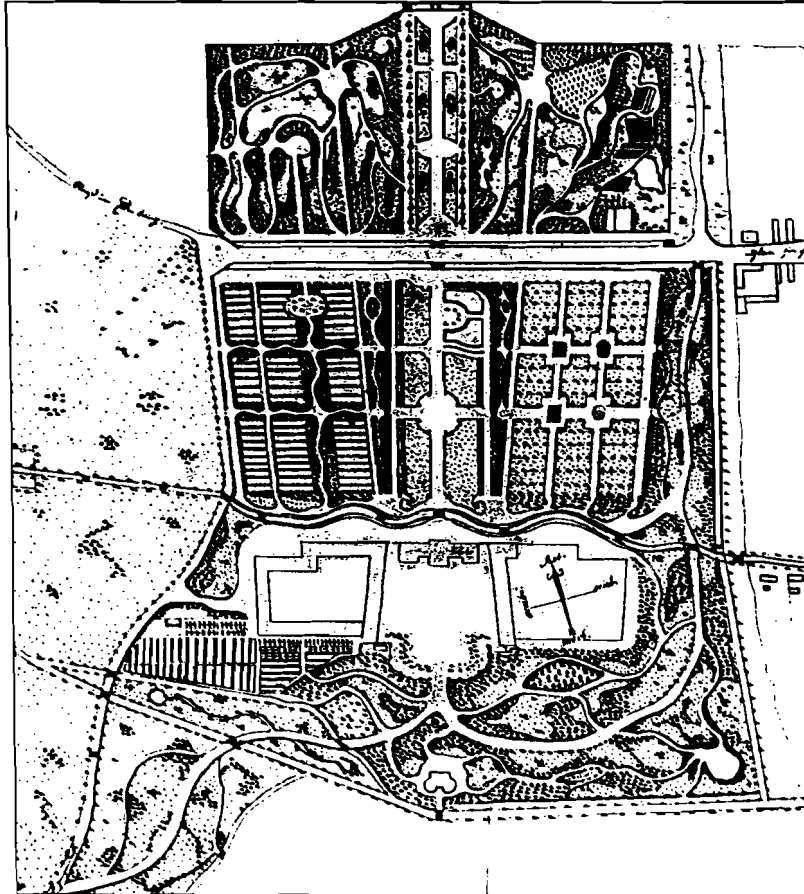
granica parka te preuzimanje elemenata krajolika radi stvaranja parkovnih ugođaja.

Zanimljivo je istražiti i ustanoviti jesu li pri odabiru prostora za velike pejzažne parkove postojala neka čvrsta načela. Čini se da je to bila blaga razvedenost reljefa s dugim, tj. dalekosežnim vizurama. Moravsko je porječje primjer krajolika koji je ponajprije kultiviran, tj. obrađen pejzaž, s izmijenjenim poljima, oranicama, vinogradima, šumama, seoskim okućnicama i vodnim tokovima. Taj prostor i danas djeluje pomalo zaostalo, ali ne u negativnom smislu riječi, već više nedirnuto, kao da ga je zaobišao snažni poljodjelski i industrijski razvoj. Izrazito se uočava ekološki izbalansirano korištenje kultura.

Takva seosko-poljodjelska struktura stečevina je prošloga stoljeća, kada su vlasnici tih velikih površina bili aristokratski veleposjednici smješteni uz dvorce (Buhlovice, Milotice, Slavkov, Valetice).¹⁵

U uređenju perivoja na svojim imanjima nisu zaostajali ni tamošnji biskupi (npr. u Kromerizu).¹⁶ Važno središte tog prostora bilo je vezano

Slika 7.
Tlocrt parka Nagycenk oko 1783. g. (DERCSÉNY, B., str.27)

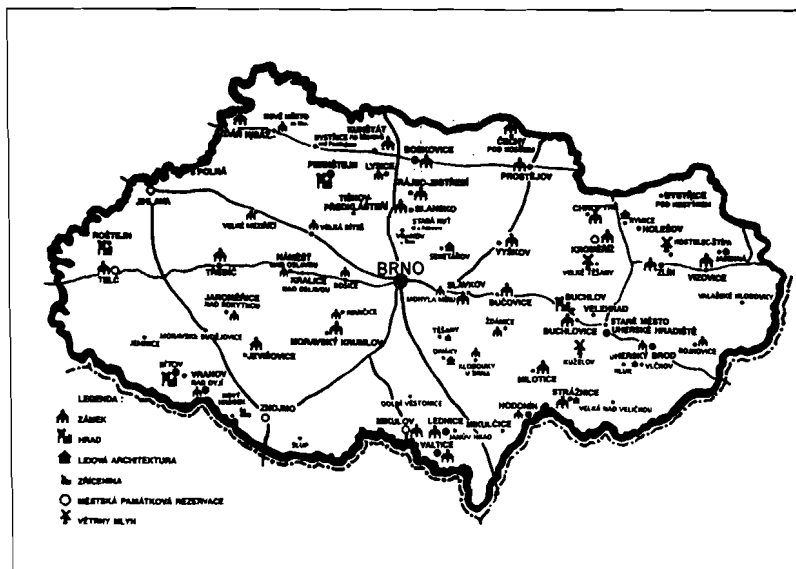
za dvorac Jaromežice, i to ponajprije po bogatstvu vlastelinstva a ne po zemljopisnom položaju.¹⁷

Parkovi uz spomenute dvorce obnovljeni su u romantičarsko-pejzažnom stilu.

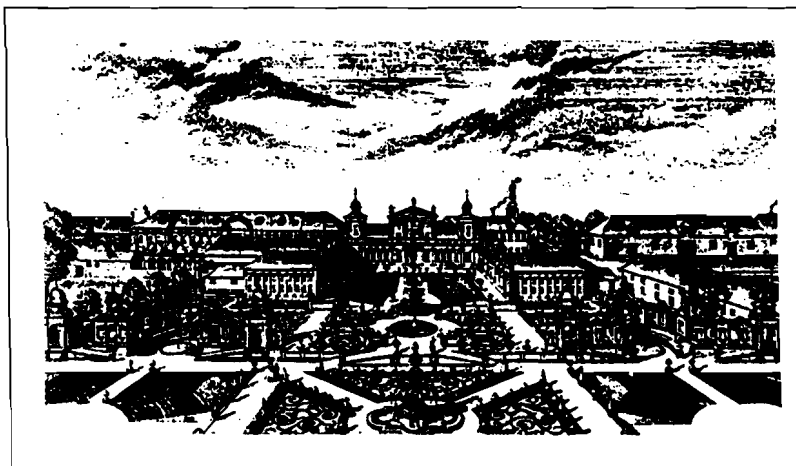
Samo su Lednice (Eisgrub) djelomice obnovljene baroknim parternim elementima.¹⁸ Park u Lednicama ubraja se u najljepša svjetska ostvarenja parkovne umjetnosti svog doba.

Naručitelji uređenja parkova točno su znali kakve ugođaje žele, a autori ostvarenja umjeli su ih postići. Autohtona šuma svugdje je činila osnovnu masu. Prirodni vodni tokovi iskorištavani su za oblikovanje umjetnih jezera koja djeluju sasvim prirodno. U kompoziciji se dosljedno vodi i nenametljivo oblikovala uzdužna vizura. Kako u većini

Slika 8.
Prikaz kulturne baštine oko Brna

Slika 9.
Dvorac i francuski park u Lednicama (J.A. Delsench) oko 1720.g. (KUSAK, D., str. 1)

parkova nije bilo prirodnih uzvišenja za pregled cjeline, u parkovima su izgrađivani vidikovci (pa i u obliku minareta, npr. u Lednicama).

Iz svega zaključujemo da se mnogi elementi mogu usporediti s elementima Maksimira.¹⁹

Slika 10.
Veliki pejzažni park u Lednicama (Eisburg), tlocrt današnjeg parka (Vodič po parku)

Naravno, o imovinskom stanju i položaju investitora ovisilo je i bogatstvo uređenja vrta odnosno parka, objekta ili biljnog materijala nabavkom novih sadnica²⁰, no snaga uspješnosti oblikovanja nije ovisila isključivo o tome. Slikovitost i snaga djelovanja parkovne kompozicije može se osjetiti i u malim Valticama kao i u velikom Kromerižu.

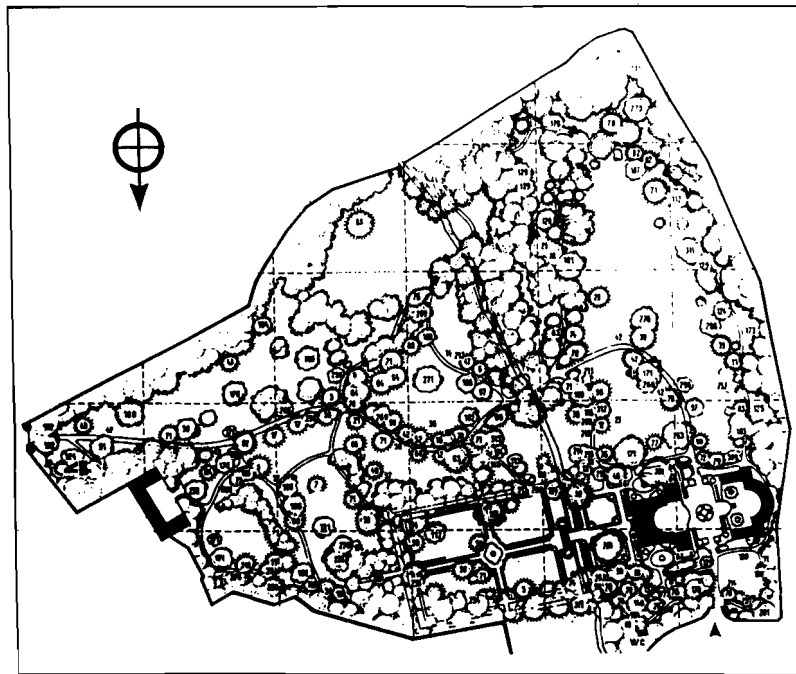
OBLIKOVNI ELEMENTI U PEJZAŽNIM PARKOVIMA

Uspoređujući veličinu i kompoziciju, izbor materijala, korištenje reljefa, postignutu atmosferu i ambijentalnost promatranih parkova u Austriji, Mađarskoj i Moravskoj, možemo zaključiti da su autori i vlasnici posjedovali visoku i istančanu kulturu korištenja krajolika i stvaranja novooblikovanoga parkovnog prostora u tom krajoliku. Vlasnici parkova pripadali su krugu izabраниh, nadahnutih stvaratelja koji su spoznali veličinu prirode te potrebu da u njoj i uz nju uživaju.

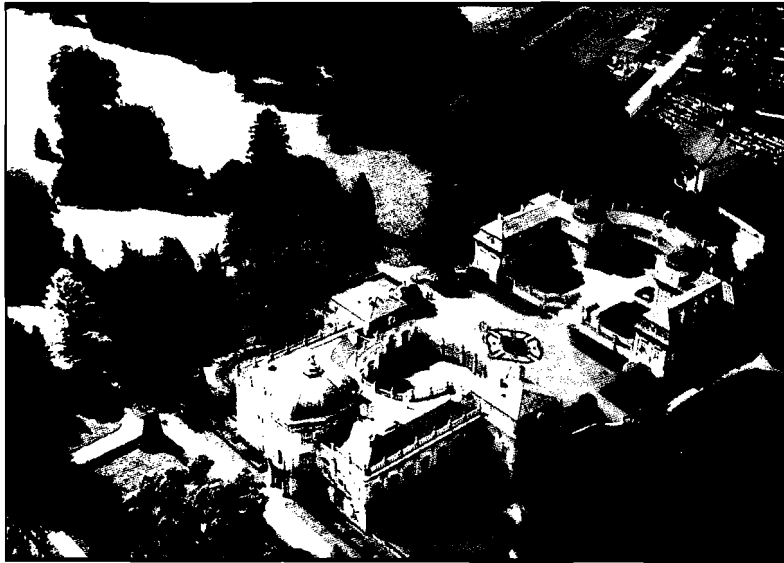
Njihovi parkovi ostvaruju smirujuće ugođaje i prenose jasne poruke kako se treba saživjeti s prirodom i suživjeti s prirodnim ambijentom, osjećaju koji nam je danas tako potreban, ali nam nedostaje.

Slika 11.

Park dvorca u Buchlovicama, nacrt s naznakama dendroloških vrsta (SED-LAK, J., str. 82)

Slika 12.
Dvorac u Buchlovicama

Bilješke

¹Društvene okolnosti i ratni sukobi nisu mogli spriječiti pobjedonosno širenje engleskog stila od početka 18. do polovice 19. st. (BAZIN, G., 1990, str. 193).

²Utjecajni humanist Lord Shaftesbury u napisu *Moralist* (1710.g.) smatra da bi prirodni oblici trebali dominirati u dvorskim vrtovima, a Joseph Addison je već predlagao uređenje cijelih posjeda kao dotjeranih vrtova, što je ubrzo imalo odjeka u praksi (OGRIN, D., 1990, str. 124).

³Hajós, G. ističe kako su članovi slobodnozidarskih loža podizali i preuređivali parkove i kako u njih "ugrađivali" jezik svojih simbola (navodi MARUŠEVSKI, O., *Maksimir*, 1989, str. 18).

⁴Goethe, J.W. von, jedan je od mnogih prosvijećenih aristokrata koji se uz svu svoju svestranost bavio i vrtnom umjetnošću. Svoje je ideje provodio uređivanjem parkova u Weimaru.

⁵Biskup Maksimilijan Vrhovac (1752-1827.g.) smatra se osnivačem perivoja Maksimir, a biskup Juraj Haulik (1788-1869.g.) autor je maksimirske kompozicije.

⁶Već je 1794. Uvedale Price optuživao Browna i Reptona, najpoznatije predstavnike pejzažnog stila u Engleskoj, za "barbarsko postupanje prema geometrijskom naslijeđu oblikovanja vrtova i njihovo uništavanje". Kasnije se i William Robinson u svojim knjigama *The Wild Garden* i *The English Flower Garden* (1820.g.) oštro izrazio o topiarijima (CLARK, E., 1988, str. 14. i 17.).

⁷Prva faza engleskih vrtova opisuje se kao idealistička (Kent Chambers). U njoj se velika važnost pridaje spiritualnim elementima. U drugoj fazi više prevladava naturalistički pristup (Capability Brown) s edukacijskim elementima. Brown, prema vlastitim riječima, radi s prirodom kao arhitekt (SCHROER, T.O., 1990, str. 235).

⁸Jurković, S., u kompozicijskoj studiji perivoja Maksimira daje i izdvojene oblikovne elemente koji čine kompoziciju (JURKOVIĆ, S., Izlaganje na simpoziju o zelenilu grada Zagreba, JAZU, 1989).

⁹MARUŠEVSKI, O., *Maksimir*, 1991, str. 42.

¹⁰Citat na obelisku (1843.g.) u perivoju Maksimiru pripisuje se biskupu Hauliku, a poziva na korištenje parka koje će umornima vratiti snagu, razočaranima vjeru, neukima poznavanje, žednima ljepotu, nesigurnima ravnotežu.

¹¹Park dvorca Artstetena, od 1861. vlasništvo Karla Ludwiga (1833-1896), brata cara Franz Josepha I. Postoji nacrt preuređenja u pejzažni park iz 1865. g. (HAJÓS, G., 1993, str. 48).

- Park dvorca Brück, potkraj 18. st. barokna se koncepcija iz 1730. preuređenjem pretvara u pejzažnu (HAJÓS, G., 1993, str. 62).
- Park dvorca Greillensteina, vlasništvo obitelji von Kuefstein, osim manjih izmjena uglavnom je zadržao baroknu koncepciju (HAJÓS, G., 1993, str. 65).
- Park dvorca Hernsteina; glavno je uređenje provedeno u 19. st. Park ima prekrasnu kompoziciju s velikim jezerom (HAJÓS, G., 1993, str. 72).
- Park dvorca Schönborna kod Göllersdorfa, barokni park znamenitog autora Lukasa von Hildebrandta (bečki Belvedere), također je preuređen u engleski park potkraj 18. st. (HAJÓS, G., 1993, str. 105).

¹²Hrvatsko društvo pejzažnih arhitekata posljednjih je godina organiziralo stručna putovanja u parkove Beča, Mađarske i Južne Moravske, slijedeći trag kulturnog kruga kojemu pripadaju i naši perivoji.

¹³Park i dvorac Martonvasar, vlasništvo obitelji Brunswick, koji su u 18. st. došli u posjed starog imanja iz 13. st. Grofovi Brunswick isušuju močvarno područje i uređuju park s jezerom. Uređenje započinje oko 1790. g. na površini 100 ha. Godine 1870. dvorac se preuređuje u neogotičkome, a park u engleskom stilu. Na sredini jezera je otok (na jednoj se klupi obično odmarao Beethoven za svojih posjeta obitelji Brunswick) (DERCSENY, B., 1992, str. 76).

- Dvorac Nagycenk obitelji Széchényi od 1711. g. Godine 1741. nacrt za uređenje parka izradio je F.A. Pilgram, ali taj tlocrt nije izveden. Oblikovanje parka nastavljeno je 1760. g., a njegovo djelomično preoblikovanje provedeno je 1791. g. Godine 1960. počinje obnova i uređenje parka kojim se uzimaju u obzir različite razvojne faze (DERCSENY, B., str. 82-85).
- Seregélyes je dvorac s parkom obitelji Zichz-Hadik. Uređen je u 19.st., a rekonstruiran 1970. g.
- Tata je od 1717. g. u posjedu obitelji Esterházy. Bio je to kraljevski grad i utvrda prema Turcima, koji su ga i opustošili. Nakon njihova poraza grad doživljava ponovni procvat.

Vlažni močvarni tereni uz Dunav isušuju se, a ostaci ruševina uklapaju se u projekt uređenja velebnog parka u engleskom stilu 1784. g. (J. Grosszmann), a 1801. doživljava nova romantičarska preuređenja (DERCSÉNY, B., 1992, str. 122).

¹⁴Peter Joseph Lenné ubraja se u najveće pejzažne arhitekta 19. st. U svojoj pedesetogodišnjoj karijeri izveo je mnoge parkove Berlina i Potsdama. Bavio se i urbanističkim uljepšavanjem grada, a najkompleksniji njegov projekt je plan za "poljepšavanje cjelokupnog krajolika Potsdama" (1833.g.).

¹⁵ Park i dvorac Jaromežice; dvorac pripada najpoznatijim baroknim objektima Češke i Europe polovicom 18. st. Vlasnik iz obitelji Questenberg poziva arhitekta J. Prandtauera, koji obnavlja stari dvorac u baroknom stilu. Park se najprije gradi u francuskome, a zatim preuređuje u engleskom stilu.

- Park i dvorac Milotice, nastali uz istoimeno mjesto početkom 18. st. u visokom baroku. Kasnije je pejzažno uređen samo njegov manji dio.

- Park i dvorac Valtice nastali su na negdašnjem burgu u 17. st., i to u baroknom stilu.

¹⁶Park uz biskupski dvorac u Kromerizu. Park je uređivan već u 15. st., u 17. st. preuređen je u barokni, a tijekom 19 st. ponovno je preuređen u pejzažni.

¹⁷Park dvorca Lednica (Eisburg), od 1371. u posjedu obitelji von Liechtenstein, barokni je park uređen 1611. g., a veći je dio potkraj 18. st. preoblikovan u pejzažni. Središte kompozicije čini zvijezda s osam aleja koje završavaju različitim arhitektonskim ili kiparskim motivima (suncani hram podignut 1794. srušen je 1838.g.): umjetnim špiljama, mostovima, gotičkim paviljonom i vidikovcem u obliku minareta.

¹⁸Vidikovac, vodna os, Švicarska kuća, poljodjelsko dobro, a osobito autohtona hrastova šuma.

¹⁹U parku Buhlovicama postoji još 230 dendroloških vrsta. U parku Lednicama raste mnoštvo različitih vrsta azaleja, a vrlo je nuobičajena i sadnja lavandule kao zamjene za ukrasni parter (ANTAŠOVA, D., 1992, str. 12).

Literatura

1. ANTAŠOVA, D., *Kulturdenkmäler in Südmähren*, IFD, Brno, 1992.
2. BAZIN, G., *Geschichte der Gartenbaukunst*, Du Montes, Köln, 1990.
3. CLARK, E., *Englisch Topiary Gardens*, Potter, New York, 1988.
4. DERCSÉNY, B., *Schlösser in Ungarn*, Officina, Budimpešta, 1992.
5. FIŠER, Z., KROUP, J., *Kromeriz, Muzej u Kromerizu*, Brno, 1990.
6. HAJŠ, G., *Historische Gärten in Österreich* Böhlau, Beč, 1993.
7. JURKOVIĆ, S., *Zelenilo grada Zagreba*, zbornik JAZU, 1989.
8. KUSAK, D., *Lednice i Valtice*, ČKT, Prag, 1986.
9. MARUŠEVSKI, O., JURKOVIĆ, S., *Maksimir*, ŠK, Zagreb, 1991.
10. OGRIN, D., *Vrtna umetnost sveta*, Pudon, Ljubljana, 1993.
11. SCHRÖER, C.F., ENGE, T.O., *Garden Architecture in Europe*, Taschen, Köln, 1990.
12. SEDLAK, J., *Buchlov a Buchlovice* Arch. spol., Brno, 1993.

Summary

INTRODUCTION OF THE LANDSCAPE STYLE IN PARKS OF CENTRAL EUROPE

Sonja Jurković

The article describes the appearance and influence of the landscape style in parks that originated in England at the beginning of the eighteenth century. This was a completely new style and attitude to park layout that made use of natural elements. It reflected the social transformation that led to emancipation from the absolutist constraints of the Court.

This new outlook and attitude to the environment led to the transformation of the then existing baroque style in park layout.

The author compares parks reshaped in this way on the example of the Vienna Court park and its influence on the courts of south Moravia and west Hungary. The new landscape style that was used in almost all the parks in the region developed into the romantic park, to which belongs Maksimir Park in Zagreb laid out in 1846. Thus it is interesting to compare all those examples.

As time passes it will no longer be possible to recognize the special layout language used in that style and all that will remain will be the superficial impression that the landscape style is the mere imitation of nature. Therefore, its formative elements must be rediscovered, and they will show how very present artistic creativity was in the formation of such areas and with how much success such parks were created.

